

Місто без євреїв. Досвід однієї антиутопії

Кадр з фільму «Місто без євреїв»

Майже сто років тому — в 1922 році — з-під пера відомого австрійського письменника Хуго Беттауера вийшов роман під назвою «Місто без євреїв». Цей син львівського біржового маклера в 18 років полишив юдаїзм заради майже нездійсненої для єврея мрії — потрапити в бригаду гірських стрільців і зробити блискучу військову кар'єру.

Утім, армійська дисципліна розчарувала юнака, він емігрує в США, а у 1899-му повертається в Європу, де здобуває популярність як журналіст-розслідувач, а потім і письменник детективного жанру. Автор він плідний і щороку видає на-гора чотири-п'ять романів.

Сюжет головної книги Беттауера вельми простий. У Відні приходить до влади Християнсько-соціальна партія, лідер якої д-р Швердтфегер стає мером міста. Неполюбляючи євреїв, він проводить закон про вигнання всіх євреїв із Відня. Здебільшого жителі підтримують ініціативу, але нова реальність їх аж ніяк не радує. Завмирає культурне життя, у театрах нема чого дивитися. Спорожнілі кафе перепрофільовані під пивні бари. Економіка на спаді, багато бізнесів переїжджають у Прагу й Будапешт, зростає інфляція й безробіття. Страждають навіть політики, адже тепер нема на кого валити провину за всі свої прорахунки.

Обкладинка роману Хуго Беттауера
«Місто без євреїв»

Антисемітський передвиборний плакат
Християнсько-соціальної партії, 1920

На цьому тлі виникає народний рух, що вимагає повернути євреїв назад. У результаті закон про вигнання скасований, євреї повертаються до Відня і вітаються місцевими жителями. Беттауер натякає, що сюжет книги йому підказали відверті розмови відвідувачів у публічних місцях і графіті на стінах на кшталт «Євреї, забирайтеся!» (Hinaus mit den Juden!). Книга спричинила фурор, у перший же рік було продано понад 250 000 примірників — величезний наклад для 6,5-мільйонної Австрії.

Звичайно, популярний роман привернув увагу кінематографістів. За екранізацію взявся відомий кінорежисер Ганс Бреслауер. Сценарій фільму він написав спільно з єврейкою Ідою Йенбах — ця затребувана сценаристка довоєнної епохи загинула в мінському гетто восени 1941-го.

Фільм не тотожний книзі. Сатирико-політична спрямованість роману в картині відійшла на другий план, Відень перетворився у вигадане місто Утопію, а схожість д-ра Швердтфегера з тодішнім федеральним канцер-антисемітом Ігнацем Зайпелем зникла. Зате з'явилася романтична лінія, у рамках якої дівчина Лотта (дочка міського радника, який голосував за вигнання євреїв) закохана в єврейського художника Лео. Молоді люди спують радника Бернарда, за відсутності якого в раді складається необхідна більшість для скасування закону. Тим часом бідний Берnard потрапляє до психлікарні, де, у знятій в експресіоністській манері сцені, йому загрожує Маген Давид.

Федеральний канцер Ігнац Зайпель

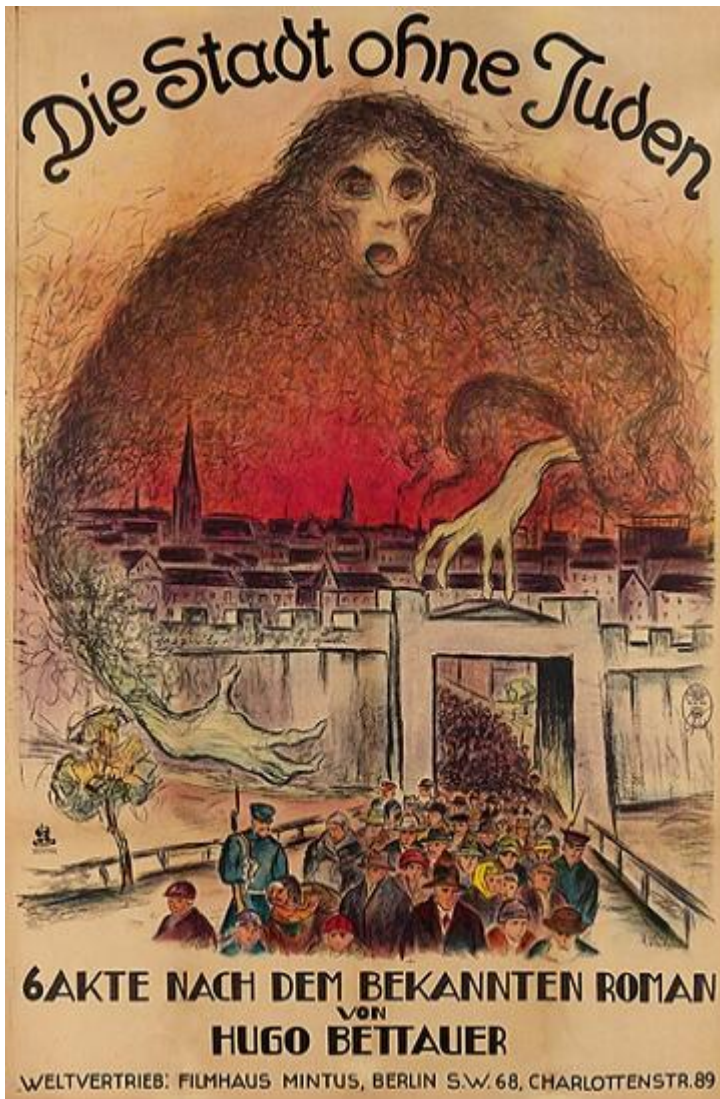

Радник Бернард на тлі Маген Давида

Щоб уникнути звинувачень у політичній заангажованості автори у фіналі картини пояснюють, що все, що відбувалося на екрані — не більше, ніж сон Бернарда. У фінальній сцені радник-антисеміт приходить до тями і вимовляє: «Дякувати Богу, що цей дурний сон пройшов, ми всі люди й не повинні ненавидіти один одного, а повинні жити разом у мирі». Така солодка кінцівка помітно відрізняє фільм від книги.

Прем'єра картини відбулася 25-го липня 1924 року, два роки по тому фільм вийшов у Німеччині, а потім у США. Хуго Беттауер був настільки незадоволений екранізацією, що спочатку навіть заперечував, що сценарій заснований на його романі. Проте, картина мала успіх, часом досить специфічний. Кілька разів під час кіносеансу вибухали бомби, а влада Лінца взагалі заборонила показ фільму, побоюючись заворушень.

У «Місті без євреїв» почав свою успішну кінокар'єру (понад 150 фільмів) один із найкращих австрійських акторів Ганс Мозер, який виконав роль пана Бернарда. У Мозера не було ані краплі єврейської крові, але він був одружений на єврейці Бланці Гіршлер. До моменту аншлюсу Австрії Мозер був на піку слави, але категорично відмовився розлучатися з дружиною. Йому навіть дозволили продовжувати виступи, але дружина на час війни покинула країну.

Постер фильму «Місто без євреїв»

Ганс Мозер, 1940-ті

У ролі Лотти знялася Анні Мілеті, яка стала в 1925 році дружиною Бреслауера. Художника-єврея Лео зіграв Йоханнес Ріман, що не завадило йому в подальшому стати членом нацистської партії.

Прийшовши до влади, нацисти подбали не тільки про те, аби вилучити фільм із прокату, а і знищити всі копії. Довгий час картина вважалася безповоротно загубленою, але у 2015-му якийсь колекціонер придбав повну копію на паризькому блошиному ринку й передав її в Національний кіноархів Австрії.

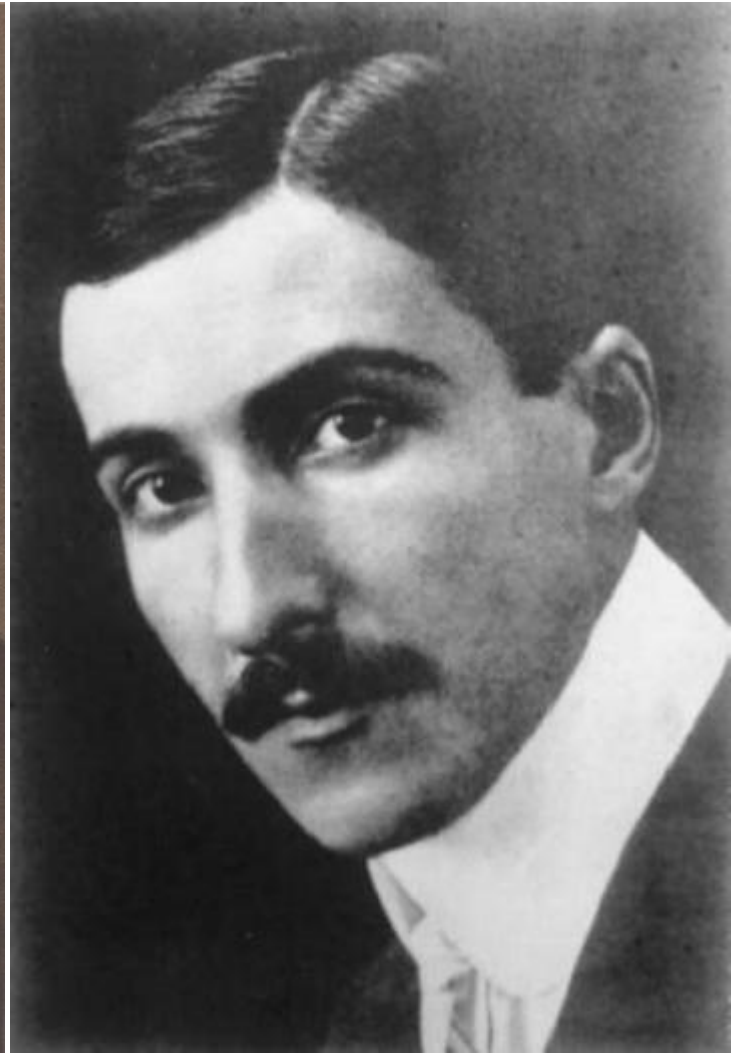
«Місто без євреїв» виявилось останньою стрічкою в кінематографічній кар'єрі Бреслауера. Паралельно він почав кар'єру журналіста й письменника, виходячи друком під псевдонімом Бастіан Шнайдер. Після війни Бреслауер продовжував друкуватися, але справи його залишали бажати кращого. Колишній режисер помер в бідності 15 квітня 1965 року в державній лікарні Зальцбурга.

Головним своїм ворогом нацисти досить справедливо вважали Хуго Беттауера, який і у своїй публіцистиці не щадив крайніх правих. Його проклинали, подавали судові позови, закривали редаговані ним видання і т.ін. Нацисти називали Хуго «червоним поетом», «звабником молоді» та подібна риторика мала ефект. 10-го березня 1925 року зубний технік Отто Ротшток прийшов в офіс Беттауера, замкнув вхідні двері і п'ять разів вистрілив у письменника. 26 березня потерпілий помер.

Хуго Беттауер

Ганс Бреслауер

У минулому Ротшток був у нацистській партії і, хоча на моменту вбивства він не був її членом, на процесі його безкоштовно захищав досвідчений адвокат Вальтер Риль — один із провідних австрійських нацистів. Обвинувачений заявив, що бачив у Беттауері загрозу суспільній моралі й німецькомовній культурі й хотів врятувати підростаюче покоління від згубного впливу. Дантиста визнали неосудним і відправили в психіатричну клініку, звідки випустили через півтора року.

І книга, і фільм виявилися частково пророчими. До кінця 1930-х Відень дійсно став містом без євреїв, чому багато місцевих жителів були вельми раді. Після війни в столицю Австрії повернулися лічені особи, із тих 200 000 євреїв, що жили там до аншлюсу.

Кадр з фільму «Місто без євреїв»

Своєю славою європейського наукового та культурного центру в 1920-ті — 1930-ті роки Відень багато в чому зобов'язаний тим, від кого нещадно позбувся. Ось лише короткий список єврейських вигнанців. Письменники зі світовим ім'ям: Стефан Цвейг, Йозеф Рот, нобелівський лауреат Еліас Канетті. Батько психоаналізу Зигмунд Фрейд і видатний фармаколог Отто Леві, удостоєний Нобелівської премії з медицини. Один із піонерів квантової фізики Вольфганг Ернст Паулі (теж нобелівський лауреат) і визначний біолог Макс Фердинанд Перутц (Нобелівська премія в галузі хімії 1962 року). Найбільші філософи ХХ століття Людвіг Вітгенштейн, Карл Поппер і Мартін Бубер. Один із найбільш видних композиторів двадцятого століття Арнольд Шенберг, король оперети Імре Кальман, чотириразовий лауреат «Оскара» Фред Ціннеман і його колеги Біллі Вайлдер і Отто Премінгер. Ніхто з біженців не повернувся до своїх домівок, в цьому сенсі фінал «Міста без євреїв» виглядає з сьогодення невинувато оптимістично.

Євреї в сучасному Відні, безперечно, є — приблизно 7000 осіб. Але не можна вступити в одну річку двічі, більшість цих людей приїхали сюди із Польщі, Угорщини та країн колишнього СРСР. Часи, описані Хуго Беттауером, відійшли назавжди. Але його «Місто без євреїв» навічно залишилося документом епохи.

Веніамін Чернухін, спеціально для «Хадашот»